

*До спеціалізованої вченої ради
Д 64.051.28 Харківського національного
університету імені В. Н. Каразіна
61022, м. Харків, майдан Свободи, 6,
ауд. 431*

В І Д Г У К

офіційного опонента

Погрібного Сергія Олексійовича на дисертацію

**Труби Вячеслава Івановича на тему: «Поняття та загальна
класифікація сімейних правовідносин», подану на здобуття наукового
ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.03 –
цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне
приватне право**

Актуальність теми дослідження В. І. Труби не викликає сумніву. Незважаючи на те, що питанням правового регулювання окремих видів сімейних відносин присвячено певну кількість дисертаційних та монографічних робіт, актуальність представленого дослідження є очевидною.

Варто зауважити, що чинний СК України загалом відповідає потребам сьогодення і досить адекватно відображає потреби практики у врегулюванні за допомогою норм сімейного права найбільш важливих і цінних суспільних відносин. Переважна більшість проблем виникає з приводу тлумачення його окремих правових норм з метою досягнення єдності судової практики. Проте у період рекодифікаційних процесів, що

відбуваються Україні, пропозиції та прогнози, висловлені в роботі, можуть стати в нагоді для удосконалення законодавства.

У дисертації вперше в сучасній юридичній літературі узагальнено висновки та пропозиції, висловлені науковцями, щодо розуміння природи та властивостей сімейних правовідносин, їх окремих видів та елементів, поняття сім'ї тощо.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації В.І. Труби, та їх достовірність є досить високими. Підтвердження цьому слугує переконлива авторська аргументація, що спирається на загальнотеоретичні наукові джерела, праці вчених та науковців з сімейного та цивільного права, а також вдале ілюстрування окремих положень дисертації прикладами з судової практики та практики Європейського суду з прав людини. Нормативною базою дослідження стали: Конституція України, сімейне, цивільне та цивільне процесуальне законодавство України, нормативні акти Кабінету Міністрів України, нормативно-правові акти окремих іноземних країн.

Загалом, належний рівень обґрунтованості положень і висновків дисертації забезпечується правильним визначенням мети і завдань дослідження, а також обраною методикою дослідження. Визначені завдання дослідження розкривають його мету, а також зміст предмета дослідження. Для досягнення поставленої мети, з урахуванням задач, об'єкта та предмета дослідження автором були використані загальнонаукові і конкретно-наукові методичні прийоми. Серед останніх – історико-правовий, системний метод, порівняльно-правовий, метод системного аналізу, формально-логічний.

Подана дисертація є самостійним дослідженням. Результати дослідження оприлюднювалися протягом більш ніж 10 років у наукових публікаціях у фахових виданнях, на міжнародних науково-практичних

конференціях та інших колоквиумах і свідчать про професійні юридичні знання, навички й досвід автора дослідження.

Новизна наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації. За форматом дослідження праця В.І. Труби є першою в Україні дисертацією з проблем класифікації сімейних правовідносин.

До положень дисертації, які необхідно відзначити як новітні, належать, зокрема, такі результати дослідження.

Автором вперше на підставі системного підходу до вивчення наукових досліджень з проблем приватного права, законодавства періоду входження України до складу інших держав та в добу незалежності виявлено трансформаційні процеси в розвитку інститутів сімейного права. Доведено послідовну змінюваність інститутів сімейного права, що відбувається залежно від звичаєвих, моральних та релігійних норм суспільства. Обґрунтовано та доведено існування взаємозв'язку і взаємовпливу соціальних норм у сімейних відносинах (с. 28, 51-170).

Викладення матеріалу у підрозділі, присвяченому огляду наукових досліджень з проблем сімейних правовідносин, іноді здійснюється з одночасним наведенням норм відповідного часові законодавства для полегшення сприйняття етапів становлення і розвитку законодавства у сфері сімейних правовідносин. Обрана логіка викладу матеріалу полегшила здійснення спостережень щодо трансформації інституту безмежної батьківської влади в інститут рівноправ'я батьків стосовно дитини і чоловіка стосовно жінки (с. 69-75 дисертації), відродження стародавнього звичаю заручин в положеннях законодавства щодо зобов'язання відшкодування особою, яка відмовилася від шлюбу, другій стороні затрати, що були нею понесені у зв'язку з приготуванням до реєстрації шлюбу та весілля (с.69, 161-164), щодо врахування місцевих

звичаїв при розгляді судами спорів про надання права на шлюб особам, які не досягли шлюбного віку, у порядку ч. 2 ст. 23 СК України (с. 164–166).

Автором використані досі не вивчені науковцями праці з питань становлення і розвитку сімейного права, що свідчить про його обізнаність щодо наявності великого масиву ще не вивченої літератури, яка становить неабиякий інтерес та повинна стати предметом майбутніх фахових наукових досліджень. Так, на підставі вивчення праць етнографів та істориків, які першими опрацювали правові традиції, наукових досліджень вчених дорадянського періоду, в яких викладено розвиток законодавства на території сучасної України у період перебування її у складі інших держав, у порівнянні з розвитком законодавства про шлюб та сім'ю країн Європи, робіт сучасних авторів, В. І. Трубою зроблено висновок, що еволюція суспільства зумовила необхідність систематизації звичаєво-правових норм, що у подальшому вплинуло на формування і розвиток правових інститутів в сімейному праві. Автором обґрунтовано зазначається, що в історії становлення інститутів сімейного права значну роль відігравав звичай, який у подальшому отримував підтримку держави, втілювався у закон. Звичай і сьогодні продовжує відігравати в праві та суспільстві роль джерела, ресурсу. Сучасна судова практика, ґрунтуючись на положеннях ст. 11 СК України, надає легітимності звичаям (с. 172–173).

Автором розглянуті спірні питання щодо визначення місця сімейного права в системі права України. Безумовно, можна погодитися з В. І. Трубою у тому, що сімейне право належить до права приватного. Висновки щодо самостійності сімейного права як галузі права є його тривалий час обстоюваною позицією (с. 109–115, 173). Сучасна юриспруденція, незважаючи на фундаментальні розробки вчених та окремі публікації, так і не виробила й не запропонувала єдиного підходу до розуміння місця сімейного права в системі права.

Новітньою необхідно визнати запропоновану автором систему сімейних правовідносин, яку становлять: 1) правовідносини між подружжям (правовідносини між нареченими (зарученими); правовідносини між подружжям, яке зареєструвало шлюб в органі державної реєстрації актів цивільного стану; правовідносини між жінкою та чоловіком, які проживають однією сім'єю, але не перебувають у зареєстрованому шлюбі між собою (фактичні шлюбні відносини); правовідносини між колишнім подружжям у разі набуття права на утримання після розірвання шлюбу; 2) правовідносини між батьками і дітьми (правовідносини між батьками і дітьми на підставі кровного споріднення; правовідносини між усиновлювачами і усиновленими (штучна спорідненість)); 3) правовідносини між іншими родичами (правовідносини між бабою, дідом, прабабою, прадідом та внуками, правнуками; правовідносини між братами та сестрами; правовідносини між мачухою, вітчимом і пасинком, падчеркою); 4) квазі-сімейні правовідносини (правовідносини між опікунами/піклувальниками та підопічними; правовідносини між прийомними батьками та підопічними дітьми; правовідносини між батьками-вихователями та підопічними дітьми). Сформульовано тезу, що правовідносини між патронатними вихователями і дітьми належать до цивільно-правових, які врегульовують надання соціальних послуг; 5) правовідносини з фактичного виховання між особою, яка взяла у свою сім'ю дитину, та такою дитиною щодо її виховання, захисту та утримання (с. 28, 392).

Єдиною роботою, присвяченою безпосередньо загальнотеоретичному аналізу сімейних правовідносин, яку варто вважати фундаментальною, є монографія Є. М. Ворожейкіна «Семейные правоотношения в СССР» (М., 1972). Звичайно, переважна більшість її положень нині втратило свою актуальність, навіть в частині врегулювання сімейних відносин, які, на перший погляд, не зазнали кардинальних змін,

наприклад, щодо виникнення правовідносин між батьками і дітьми, питання кровної спорідненості між ними. Втім, з розвитком новітніх медичних технологій, внаслідок особистих потреб людей і суспільства загалом виникла необхідність законодавчого закріплення відносин, пов'язаних із визначенням походження дитини, народженої в результаті застосування допоміжних репродуктивних технологій. У певному сенсі, це природний розвиток суспільства: цей процес можна прискорити або загальмувати, але зупинити або скасувати його неможливо.

Зі збільшенням обсягу прав і обов'язків баби, діда, сестри і брата, інших родичів та членів сім'ї по відношенню до дітей та їх взаємних з утримання, а також з появою нових форм влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, виникло питання щодо можливості віднесення таких відносин до певного виду сімейних правовідносин. Автором проаналізовано рішення ЄСПЛ з цих питань (с.336, 337–343, 351 дисертації, с. 204, 305–310, 319–321 монографії). Теоретичні міркування автора і практичні рекомендації щодо застосування рішень ЄСПЛ можуть стати в нагоді у діяльності судів, адвокатів, практикуючих юристів.

Обґрунтування запропонованої системи сімейних правовідносин здійснено автором як у підрозділі, присвяченому загальній характеристиці проблем сімейних правовідносин (с.196–204), так і у підрозділах розділу 3, присвячених окремим видам сімейних правовідносин. Щодо кожного з видів правовідносин автором виділено їх елементи – суб'єкти, об'єкт і зміст. Щодо кожного з видів правовідносин автором наведено відповідні судові рішення, що переконливо доводять плідність розроблених ним положень загальної теорії правовідносин, акцентують увагу на необхідності вирішення низки складних проблем приватного права.

У дисертації окреслено низку пропозицій з удосконалення законодавства, зокрема, щодо: доповнення ч.1 ст.1 СК України положенням, відповідно до якого влаштування дітей-сиріт та дітей,

позбавлених батьківського піклування, також є предметом правового регулювання цього Кодексу (с.30, 343); доповнення ст. 31 СК України нормою, якою встановити, що затрати, понесені у зв'язку з приготуванням до реєстрації шлюбу та весілля, не відшкодовуються у разі, якщо шлюб не відбувся через те, що заручини було розірвано за взаємною згодою наречених, або коли один зі заручених помер (с.241); внесення змін до ч. 2 ст. 120 СК України в частині визначення наслідків при встановленні режиму окремого проживання подружжя щодо майна подружжя (с. 288), тощо.

У роботі проаналізовано судову практику та практику ЄСПЛ, а також надано рекомендації щодо застосування судами законодавства та рішень ЄСПЛ при розгляді справ у спорах, що виникають з сімейних правовідносин.

Заслуговує на увагу звернення автором уваги на справу В. Д. та інші проти Росії, яка стосується вирішення питання про правову природу відносин, що виникають між прийомними дітьми та прийомними батьками. Адже незважаючи, що такі правовідносини у країнах – колишніх республіках СРСР врегульовуються сімейним законодавством, їх ніколи не вважали сімейними за своєю суттю. Рішення ЄСПЛ у справі В. Д. та інші проти Росії привернуло увагу до проблеми визначення критеріїв визнання відносин між прийомними дітьми та прийомними батьками як сімейних, надання права на спілкування таким особам. Це рішення варто визнати яскравим прикладом застосування верховенства права, а не закону. Вочевидь, що саме згадане та інші подібні рішення ЄСПЛ дали підстави автору визначати відносини між прийомними батьками, батьками вихователями та підопічними сімейними.

Результати дослідження мають наукове значення для подальшого пізнання теорії правовідносин, відкривають шлях до плідного і

багатогранного розуміння сімейних правових відносин, здійснення наукових розвідок видів сімейних правовідносин.

Сформульовані в дисертації висновки, пропозиції та рекомендації можуть бути використані:

- у законотворчості – для вдосконалення чинного сімейного законодавства України, що врегульовує сімейні правовідносини, а також у процесі рекодифікації з метою формулювання конкретних положень нового СК України;

- у діяльності судів та інших правозастосовчих органів при застосуванні сімейного законодавства (акти впровадження у практичну діяльність – додатки 2–4).

Зміст автореферату дисертації відповідає її змісту та встановленим вимогам МОН України.

Загалом позитивно оцінюючи рецензовану працю, звернемо увагу на окремі протиріччя, спірні положення, які, на нашу думку, потребують або додаткової аргументації, або спеціальних пояснень під час захисту дисертації.

1. Одним із елементів системи сімейних правовідносин за визначенням автора є правовідносини між подружжям, до яких він включає також правовідносини між жінкою та чоловіком, які проживають однією сім'єю, але не перебувають у шлюбі між собою (фактичні шлюбні відносини). Водночас правовідносини між колишнім подружжям щодо поділу майна, що є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя, автор відносить до цивільних правовідносин (с. 29-29, 392). На нашу думку, наведене положення має певну суперечність. СК України врегульовує наслідки приватних правовідносин між жінкою та чоловіком, які проживали однією сім'єю, не перебуваючи при цьому у шлюбі між собою, а не власне триваючі правовідносини між згаданими особами. Наслідки щодо утримання та поділу майна колишнього подружжя і осіб,

які проживали однією сім'єю, не перебуваючи у шлюбі між собою, є цивільно-правовими в обох випадках.

2. Досліджуючи окремі проблемні питання сімейних правовідносин, автором недостатньо висвітлено зміст суб'єктивного права і юридичного обов'язку батьків та осіб, які їх замінюють, щодо виховання дітей. Право і обов'язок є елементами структури правовідносин. Складність співвідношення права і обов'язку в сімейному праві неодноразово відзначалася вченими (зокрема, Є. М. Ворожейкіним, Н. М. Єршовою, О. М. Нечаєвою, Г. К. Матвеевим, Ю. С. Червоним). Зрозуміло, що вчені радянського періоду виходили з положень ст. 18 Основ законодавства Союзу РСР і союзних республік про шлюб і сім'ю та умов кодексів про шлюб та сім'ю відповідних республік (зокрема, ст. 61 КпШС України), якими встановлювалося, що виховання дітей є правом і обов'язком батьків.

У чинному СК України права та обов'язки батьків щодо виховання дітей регламентовані окремими статтями, проте проблема розмежування суб'єктивних права та обов'язку батьків на виховання дітей залишаються не вирішеними.

Так само не розмежовуються права і обов'язки опікунів та піклувальників щодо виховання підопічної дитини (ст. 67, 69 ЦК України). Враховуючи, що не тільки батьки та усиновлювачі, а й прийомні батьки і батьки-вихователі діють без спеціальних на те повноважень як опікуни або піклувальники (ч. 4 ст. 256-2, ч. 5 ст. 256-6 СК України), питання розмежування прав та обов'язків з виховання набувають особливої актуальності та гостроти на практиці.

Які критерії, на думку автора, необхідно закласти в норми права та запровадити в практику судів для більш чіткого розмежування прав та обов'язків батьків та осіб, які їх замінюють, щодо виховання дітей?

3. Погоджуючись в цілому із запропонованою системою сімейних правовідносин, водночас зауважимо, що поза системою залишилось

визначення місця правовідносин між такими суб'єктами, як неповнолітні батьки та їх діти, а також батьки і їхні діти, які стали неповнолітніми батьками. Складність сімейно-правового статусу неповнолітніх батьків, які є неповнолітніми дітьми стосовно своїх батьків, зумовлює складність виконання останніми своїх прав та обов'язків з виховання дитини, яка вже набула статусу матері\батька. Очевидно, що це питання потребує додаткових наукових досліджень.

4. На с. 30 та 399 роботи зазначається, що автором було «окреслено перспективи розвитку сімейного законодавства в процесі рекодифікації цивільного та сімейного законодавства. Обґрунтовується доцільність здійснення рекодифікації ЦК України шляхом декодифікації ГК України. Оптимальне поєднання норм кодексів сприятиме ефективному врегулюванню цивільних, у т. ч. підприємницьких, правовідносин». Цілком погоджуючись із необхідністю перекодифікації, а також із наведеним висновком, водночас необхідно зауважити, що такі пропозиції виходять з межі обраного предмету дисертаційного дослідження.

5. На с. 324–326 роботи автором наведено судову практику Верховного Суду України у справах про позбавлення батьківських прав. Визнаючи, що автор багато років працює над проблемами правових сімейних відносин, а також певну унікальність наведених судових рішень, все ж вважаємо, що необхідно було навести прикладі із сучаснішої судової практики діючого касаційного суду. У практиці КЦС у складі ВС є надзвичайно велика кількість неординарних прикладів вирішення спорів у згаданій категорії справ. Верховний Суд здійснює перегляд правових позицій Верховного Суду України, формуючи нову практику, яка потребує свого наукового аналізу.

Викладені міркування та зауваження мають в цілому дискусійний характер і не применшують наукового та практичного значення основної

змістовної частини дисертації, а також наведених у ній висновків та пропозицій.

Загальний висновок по дисертації. Дисертація Труби Вячеслава Івановича на тему: «Поняття та загальна класифікація сімейних правовідносин», є самостійним завершеним науковим дослідженням, у якому отримані нові, самостійні, науково обґрунтовані результати, спрямовані на вирішення конкретної для науки цивільного та сімейного права задачі.

Викладені в дисертації рекомендації та конкретні пропозиції є теоретично обґрунтованими та аргументованими.

Основні положення дисертації, що виносяться на захист, належним чином були відображені у наукових статтях, які були підготовлені та опубліковані автором дисертації, кількість і якість яких відповідає вимогам щодо публікації основних положень дисертацій на здобуття наукових ступенів у фахових виданнях.

Зміст автореферату повністю відображає структуру, хід дослідження, основні положення і висновки підготовленої автором дисертації. Автореферат не містить положень, які не увійшли до основного змісту дисертації.

Підсумовуючи викладене, відзначимо, що тема дисертації В. І. Труби є надзвичайно актуальною, сформульовані автором висновки, пропозиції та рекомендації є достатньо аргументованими, характеризуються науковою новизною і мають не лише теоретичне, а й практичне значення. Рецензована праця розв'язує конкретне наукове завдання, що має істотне значення для сімейного права України – розроблена системна концепція загальної класифікації сімейних правовідносин, що містить потенціал для

ефективної розбудови останніх у процесі сучасної рекодифікації цивільного законодавства.

Праця В. І. Труби на тему: «Поняття та загальна класифікація сімейних правовідносин», відповідає вимогам, що ставляться до докторських дисертацій п. 9, 10, 12 та 13 Порядку присудження наукових, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. № 567), а здобувач заслуговує присудження наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право.

Офіційний опонент –

доктор юридичних наук, професор

суддя Верховного Суду

С. О. Погрібний

«12» квітня 2021 року

ПІДПИС ЗАСВІДЧУЮ

зав. сектору

